

שירת הצפון – שיר השירים כיצירה שחבורה בשבטי הצפון

תקציר

רבות נכתב על מקומו של שיר השירים במקרא וקיימות מספר גישות לתארוכו, לפירושו, למשמעותו ולמקום שהוא חובר בו. במחקר זה אחבר בין השאלות לגבי זמן חיבורה של היצירה, אחדותה, מקום כתיבתה וכותביה, תוך התייחסות ללשון היצירה, לספרות המזרח הקדום, לכתבי קומראן, לגיאוגרפיה ולבוטניקה.

תארוך שיר השירים הוא סוגיה המעסיקה את המחקר המדעי מאז תחילתו. במחקר זה נראה כי היצירה נכתבה בשבטי הצפון במאות 9–10 לפנה"ס, אך רק חלקים ממנה הגיעו לידינו. גם חלקים אלה לא שמרו על סדרם המקורי, דבר המסביר את נטייתם של חלק מהחוקרים לקבוע כי מדובר באנתולוגיה של שירי אהבה ולא ביצירה אחדותית.

מחקר זה מראה כי שיר השירים הוא יצירה אחת בעלת מוטיבים השזורים בחלקיה השונים וקשרים בין יחידותיה השונות, וכי היא הייתה די מוכרת בישראל וביהודה כבר במאה ה-8 לפנה"ס כך שישעיהו הראשון והושע יעשו הומאז'ים לחלקים ממנה מבלי לחשוש כי שומעיהם לא יבינו את הכוונה. מקורו הצפוני של שיר השירים נובע אף מכך שמלבד ירושלים אין עוד מקום ביצירה המשוך בוודאות ליהודה, וגם מבין כל הצמחים המזוהים ביצירה, אין ולו אחד אשר אנדמי ליהודה. מכאן שהגיאוגרפיה והבוטניקה של היצירה מצביעות בבירור על מקורה הצפוני, כמו גם הלשון אשר הושפעה רבות מארמית.

מילות מפתח: שיר השירים, שלמה, ממלכת ישראל, שירה עתיקה.

תארוך וכותביה של היצירה

השאלות בדבר תארוך שיר השירים, אחדותה וכותביה כרוכות זו בזו ואינן ניתנות להפרדה, אך בעוד שלשאלות אלה ניתן לתת תשובות, ולו חלקיות, הרי שקשה לקבוע מהו זמן עריכתה הסופית של היצירה. אקסום אומנם טוענת כי הדיון במסכת ידיים (ג, ה) מעיד כי היצירה לא נערכה לפני שנת 160 לספירה,¹ אך העובדה

1. Exum Cheryl, *The Song of Songs*, Louisville 2005, עמ' 71.

שההבדלים בין גרסת המסורה לתרגום השבעים הם מינוריים, מעידה כי חלק ניכר ממלאכת העריכה נעשתה קודם לשנה זו, ועוד לפני התגבשות תרגום השבעים, כך שלדעתי יש להקדים את זמן עריכת היצירה בכמה מאות שנים.

תארוך היצירה הוא אולי הסוגיה השנויה ביותר במחלוקת בין החוקרים הקובעים כי הוא נע בטווח בין המאות 3–10 לפנה"ס, תקופה המשתרעת על פני כ-700 שנה. לדעתי, השפה אינה מהווה אינדיקציה לתארוך הספר משתי סיבות: ראשית, מכיוון שידיעותינו על התפתחות השפה העברית בעת העתיקה הן מועטות, בעיקר בכל הנוגע להשפעות שהיו לשפות זרות על ניבים שונים ובעיקר הניבים הצפוניים. בעבר נחשבה ההשפעה הארמית הניכרת בשיר השירים כעדות לאיחורה של היצירה, אך הממצאים העכשוויים מעידים כי התקיימה השפעה בין השפות בשלב מוקדם מאוד, ואין שום סיבה להניח כי השפעה כזו לא התקיימה כבר במאה ה-10 לפנה"ס. פופ טוען כי המילים הארמיות אינן מעידות על איחור היצירה מכיוון שהארמית עתיקה כמו העברית.² יתרה מכך, ניתן למצוא השפעות ארמיות גם בכתבי אוגרית, כך שאלו אינן מהוות אינדיקציה לתארוכה של היצירה. שנית, הן גרסת המסורה עצמה הן השוואתה לפרגמנטים שנמצאו בקומראן מעידות כי היצירה השתנתה עם השנים, וכך הקצובות (שיר השירים ד, ב) הופכות לרחלים (ו, ו), ואילו בקומראן במקום המילה רקתך (שם ד, ג) מופיעה המילה מזקנד.

לונגמן מטיל ספק בכך שהספר נכתב על ידי שלמה.³ ראשית, מכיוון ששלמה לא אהב אישה אחת ספציפית, אלא נשים רבות (מלכים א יא, א), ומכאן ש"אהבתו" היא אנטייתזה לאהבה המתוארת בשיר השירים אשר מהללת את ייחודיותם של בני הזוג זה בעיני זה (ו, ט; ה, טז), ולכן איני מקבל את דעתו של עסיס שלפיה הקשר בין שלמה לשיר השירים הוא האהבה.⁴ בהקשר זה יש צורך להתייחס לנישואיו של שלמה עם בת פרעה, אך גם פה אין המדובר באהבה אלא בברית מדינית. נוסף על כך, התפקיד השולי של שלמה ביצירה מהווה גם הוא סיבה לדחות את ההשערה שלפיה שלמה כתב את שיר השירים. עסיס טוען כי שאלת המחבר אינה מהותית להבנת היצירה היות שמדובר ביצירה א-היסטורית,⁵ אלא שקשה

2 Pope Marvin, Song of Songs, A New Translation With Introduction and Commentary. (Anchor Bible). New York 1977. עמ' 33–34.

3 Longman T, Song of Songs, (New International Commentary on The Old Testament), Michigan 2001. עמ' 5.

4 אליהו עסיס, אהבת עולם אהבתיך: קריאה חדשה בשיר השירים, תל אביב 2009, עמ' 32.
5 עסיס (שם, שם).

לקבל טענה זו מכיוון שאמרות כגון "הנה מטתו שלשלמה ששים גברים סביב לה מגברי ישראל, כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות" (שיר השירים ג, ז-ח) או "כרמי שלי לפני האלף לך שלמה ומאתים לנטרים את פריו" (שיר השירים ח, יב), הן בעלות משמעות שונה אם נכתבו על ידי שלמה עצמו, על ידי אדם אחר בימיו של שלמה או על ידי מחבר עלום מהמאה ה-3 לפנה"ס כפי שמציעים חלק מהחוקרים.

לונגמן טוען כי כותרת היצירה יכולה להתפרש בארבע צורות שונות:⁶ היצירה מוקדשת לשלמה, היצירה נכתבה על ידי שלמה, שלמה הוא נושא היצירה או שהספר שינד לאסכולת ספרי החכמה של שלמה.

לכאורה, כותב הספר הוא גלוי וידוע, שכן שמו מופיע בכותרת, אך כפי שמציין זקוביץ,⁷ אין זה סביר כי שלמה הוא זה שכתב את שיר השירים, ולו בגלל המשפטים המנגחים אותו לכל אורך היצירה, או העובדה שהוא מוזכר בגוף שלישי ולא בגוף ראשון. גם העובדה שהנער מכונה מלך (שיר השירים א, ד) אינה מוכיחה דבר, לא כי היצירה נכתבה על ידי מלך כלשהו, ובוודאי לא על ידי שלמה.

חלק מהחוקרים אשר דחו את ההשערה כי שלמה הוא כותב היצירה אף דחו את תארוכם לגביה עד לתקופה הפרסית. אני סבור כי היצירה היא מוקדמת, והעובדה ששלמה מותקף בה מעידה על כך שהיא נכתבה בתקופתו. בתקופה הפרסית היה כבר שלמה קונצנזוס וזכה למעמד של המלך השני בגדולתו (אחרי דוד) וזאת בזכות היותו בונה המקדש; והצצה חטופה בספר דברי הימים אשר נכתב בתקופה הפרסית תאשר זאת. בעיות נוספות בתארוך היצירה לתקופה הפרסית הן הזכרתה של העיר תרצה אשר ננטשה סופית במאה ה-6 לפנה"ס והעובדה שישעיהו הראשון התייחס ליצירה במשל הכרם (ישעיהו ה, א) כפי שהראה שביב:⁸

6 Longman (לעיל הערה 3), עמ' 5.

7 זקוביץ יאיר, שיר השירים עם מבוא ופירוש, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 10.

8 שביב שמואל, "קדמות שיר השירים (שיר השירים וספר ישעיהו)", בית מקרא כו (תשמ"א), עמ' 346.

"שיר השירים אש(ר) לשלמה" (שיר השירים א, א).

	3	2	1
	שִׁירַת דָּוִד לְכַרְמוֹ" (ישעיהו ה, א).	לִידִידִי	"אֲשִׁירָה נָא
	1	3	2

המילה "לידידי" מרמזת לשם שנתן דוד לשלמה בלידתו (שמואל ב יב, כה). פופ מוסיף וטוען כי שירת הכרם מקבילה לקטע נוסף ביצירה:⁹ "כָּרֶם הִיָּה לְשִׁלְמָה בְּבַעַל הַמּוֹן נָתַן אֶת-הַכָּרֶם לְנֹטְרִים אִישׁ יָבֵא בְּפָרְיוֹ אֶלֶף כֶּסֶף. כָּרְמִי שְׁלִי לְפָנַי הָאֶלֶף לְךָ שְׁלֵמָה וּמְאֵתִים לְנֹטְרִים אֶת-פְּרִיֹ" (ח, יא-יב).

שביב מציין כי הביטוי "בנות ציון" מופיע במקרא אך ורק בשיר השירים ובישעיהו:¹⁰ "תֹּכֹזוּ רְצוּן אֶהְבֶּה מִבְּנוֹת יְרוּשָׁלַם. צְאֲנָה וּרְאִינָה בְּנוֹת צִיּוֹן" (ג, יא-יג).

הוא גם מוצא קשר בין שלושת המקומות שבהם מופיע הביטוי בנבואות ישעיהו לבין שיר השירים: "וַיֹּאמֶר יְהוָה יַעַן כִּי גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן וַתִּלְכְּנָה נְטוּוֹת (קרי: נְטוּוֹת) גָּרוֹן וּמִשְׁקָרוֹת עֵינַיִם הַלֹּדֶף וְטַלְפָּה תִלְכְּנָה וּבְרַגְלֵיהֶם תַּעֲצֹקְנָה. וְשִׁפַּח אֲדָנַי קִדְקֹד בְּנוֹת צִיּוֹן וַיַּהוֶה פְתָהֶן יַעֲרָה" (ישעיהו ג, טז-יז).

מיד לאחר פסוקים אלה מופיעה רשימה של אביזרים שבהם התקשטו בנות ציון ושהאל יסיר אותם מהן. בין האביזרים הללו ניתן למצוא את הרדידים (ישעיהו ג, כג) אשר מופיעים במקרא אך ורק במקום זה ובשיר השירים (ה, ז), ובשניהם מדובר על הסרת הרדיד כאקט של השפלה.

הקבלה נוספת בין נבואות ישעיהו לבין הביטוי "צאנה וראינה בנות ציון" מוצא שביב בפרק העוקב בישעיהו:¹¹ "אִם רָחַץ אֲדָנַי אֶת צֵאֵת בְּנוֹת-צִיּוֹן וְאֶת-דְּמֵי יְרוּשָׁלַם יָדִים מִקְרָבָה בְּרוּחַ מִשְׁפָּט וּבְרוּחַ בְּעָר" (ישעיהו ד, ד).

המילה "צאת" בישעיהו מקבילה פונטית למילה "צאנה" בשיר השירים. זה מהווה אסוציאציה למילה "צאנה". המילה "מקרבה" המופיעה בפסוק מישעיהו מקבילה למילה "תוכו" בשיר השירים, ולכן ניתן אף להקביל בין הביטוי "דמי ירושלם" בישעיהו לביטוי "בנות ירושלם" בשיר השירים.

9 Pope (לעיל הערה 2), עמ' 686.
 10 שביב שמואל "קדמות שיר השירים: השפעת שיר השירים על ישעיהו וירמיהו (מאמר שני)". בית מקרא כט (תשמ"ד) עמ' 295-296.
 11 שביב (שם), עמ' 298-299.

נביא מוקדם נוסף המתייחס לשיר השירים הוא הושע: "וְרָדְפָה אֶת-מֵאֲהָבֶיהָ
וְלֹא-תִשָּׂג אֶתָם וּבִקְשָׁתָם וְלֹא תִמְצָא" (הושע ב, ט). פסוק זה מהווה הומאז'
ל: "עַל-מִשְׁכָּבִי בְלִילוֹת בִּקְשָׁתִי אֶת שְׂאֵהָבָה נִפְשִׁי בִקְשָׁתִיו וְלֹא מִצְאָתִיו" (ג, א).
מכאן שלפחות חלקים משיר השירים היו מוכרים כבר במאה ה-8 לפנה"ס, כך
שהביאים יתייחסו אליהם ושומעיהם יבינו את ההתייחסות.

אקסום מנסה להסביר את הופעתה של תרצה ביצירה בכך שבזמן כתיבתה היה
לתרצה מעמד אגדי,¹² אך אין למעמד זה כל עדות, מה גם שאנו עדיין נותרים עם
ההתייחסות מוקדמת ליצירה של ישעיהו הראשון ושל הושע. היא מותירה את שאלת
התארוך פתוחה, אך מציינת כי העובדה שדוד ושלמה מוזכרים ביצירה מציבים את
המאה ה-10 לפנה"ס כגבול המוקדם לחיבורה.¹³ זקוביץ' אומנם מנסה להתגבר על
מכשול ההתייחסויות המוקדמות באמצעות הטענה לפיה היצירה נוצרה במשך
מאות שנים, ורק הועלתה על הכתב בתקופה הפרסית;¹⁴ אך טענה זו נראית לי
מאולצת. יתרה מכך, מִכְתְּבֵי יוֹסֵפּוֹס אֲנִי יוֹדְעִים כִּי הַתְּקוּפָה הַפְּרָסִית הֵייתָה
פּוֹרִיטִינִית בִּיּוֹתֵר, וְלִכֵּן לֹא סָבִיר שֶׁתִּיאֹרִים מִיִּנְיִים כִּה בּוֹטִים יִכְתְּבוּ בָהּ.¹⁵ ואכן, בן
סירא מדבר על נשים כעל מי שעלולות ליצור עבור הגבר שם רע, ומציע כי אפילו לא
יתקרבו לחלונות: "בני על בתולותך הקם משמר פן תעשה לך שם סרה. דיבת עיר
וקללת עם והובישתך בעדת שער. מקום תגור אל יהי אשנב ובית מביט מבוא סביב"
(בן סירא מב, יא).

גם ספר מכבים ב' מציין כי עלמות לא נשואות היו סגורות בבתיהן: "והנשים
חגרו שק מתחת לשדים ומלאו את הרחובות ומן העלמות הסגורות בבתיהן רצו
יחדיו, מהן לשערים ומהן לחומות ומהן נשקפות היו בעד לחלונות" (מכבים ב, ג, יט)
לעומת זאת, כפי שמציין קיל,¹⁶ בתקופות קדומות יותר נהנו הנשים מחופש
יחסי, כך לדוגמה לא נחשב למצב חריג כי אישה תיתקל בזרים ליד הבאר (בראשית
כד, יד; כט, י; שמות ב טז; שמואל א ט, יא).

12 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 66.

13 Exum, (שם), עמ' 66.

14 זקוביץ' (לעיל הערה 7 [ולא 4]), עמ' 19.

15 ש"ד גויטיין, עיונים במקרא: בחינתו הספרותית והחברתית תל-אביב תשכ"ז, עמ' 305.

16 Keel Othmar, The Song of Songs: A Continental Commentary. Minneapolis: 1994

עמ' 120.

פוקס מייחס משקל רב ללשון היצירה, שלדעתו היא מאוחרת, ושם דגש מיוחד על שכיחותה של אות הזיקה "ש".¹⁷ לדעתו שכיחות זו מחייבת אותנו לתארך את היצירה לתקופה ההלניסטית מפני שזהו מאפיין של העברית המשנאית. הוא אומנם מתייחס לאפשרות כי זהו גם מאפיין של עברית צפונית, אך טוען כי לא ניתן להוכיח זאת בשל דלות הממצאים הכתובים מישראל. אלא שאות הזיקה "ש" מופיעה פעמיים בשירת דבורה הנחשבת לצפונית "עַד שֶׁקָמְתִי דְבֹרָה שֶׁקָמְתִי אִם בְּיַשְׁרָאֵל" (שופטים ה, ז), אך לא יעלה בדעתו של מישהו לתארך שירה זו לתקופה שלאחר החורבן.

לעומת זאת, פופ¹⁸ טוען כי אות הזיקה "ש" היא שריד של הפרוטו-שמית, ולכן אינה יכולה להעיד על שפה מאוחרת, אלא אך ורק על דיאלקט צפוני. ון פרידון מצייין כי בנוסף לשימוש באות הזיקה "ש" קיימים עוד שלושה מאפיינים בולטים של הלשון בשיר השירים:¹⁹ שימוש בגוף שני רבים במקום גוף שני רבות (לדוגמה: "אתם" במקום "אתן" (ב, ז), יעדרות כמעט מוחלטת של וא"ו ההיפוך ומספר רב של מילים יחידאיות. לכן הוא רואה את לשון היצירה כמאוחרת ומתארך אותה לתקופה הגלותית או הפוסט גלותית.²⁰ ון פרידון מתעלם מכך שווא"ו ההיפוך נעדרת גם משירת דבורה למרות קדמותה, לפיכך יש לראות בה מאפיין של הפרוזה המקראית הנעדר כמעט לחלוטין מהשירה הקדומה. השימוש בגוף שני רבים מתקיים אך ורק בהשבעת בנות ירושלים, וכפי שאראה בהמשך הוא תוצאה של נפילת היחסה, או אובדן חלקי של ההבדל בין 'מ"ם' ל'נו"ן'. ואילו המילים היחידאיות יכולות להעיד דווקא על קדמות היצירה או על מקורה הצפוני.

פוקס מתייחס גם לצורות ארכאיות המופיעות בשיר השירים,²¹ כך לדוגמה הוא רואה במילה "וַיִּשְׁרֹוּקָ" (ו, ט) צורה ארכאית, אך מסביר זאת ברצונם של המחברים לתת ליצירה נופך עתיק. הסבר זה הוא בעייתי מפני שדווקא ניסיונות חיקוי נוטים ליצור הגזמה במאפיינים המועתקים, וזה אינו המצב בשיר השירים. לעומתו טוען פופ כי אומנם בצורתה הנוכחית נכתבה היצירה במאה ה-3 לפנה"ס

Fox Michael. The Song of Songs and The Ancient Egyptian Love Songs.	17
Wisconsin 1985, עמ' 188-189.	
Pope (לעיל הערה 2), עמ' 33.	18
Stoop-Van Paridon P. W. The Song of Songs: A Philological Analysis of The	19
Hebrew Book. Louvain 2005, עמ' 9.	
Van Paridon (שם), עמ' 2.	20
Fox (לעיל הערה 17), עמ' 187-188.	21

אך שירים עממיים עברו שינויים עם השנים, ולכן ייתכן שהיצירה קדומה יותר.²² לדעתו, ההקבלה של חלקים מהיצירה לספרות אוגרית מחייבת להניח כי חלקים אלה הם מוקדמים מאוד, אך דווקא טיעון זה בעייתי מעט, ולו בשל העובדה כי חלקים מהיצירה מקבילים לשירי דומוזי-איננה, ואין ספק כי לא ניתן להקדים את היצירה לתקופה השומרית.

לדעתי, היצירה אכן נכתבה בימי שלמה אך עליי להסביר כיצד זה שונה לשונה של שיר השירים מלשונם של שאר ספרי המקרא, ומדוע מופיעות בו מילים אשר הושפעו בבירור מהארמית. לדעתי, הספר נכתב בקרב השבטים הצפוניים בזמן מלכותו של שלמה כפי שטוען אולברייט,²³ וזאת בהסתמך על שרידים ארכאיים הנמצאים במספר מקומות ביצירה (שיר השירים א, ב-ג; ה, ט; ו, ח-ט; ז, א; ח, ה-ו) ותופעות לשוניות נוספות. מכאן גם נובע הניב השונה של הלשון, שכן רוב המקרא נכתב בניב של שבטי הדרום. למעשה, בשל מיעוט החומר הכתוב שנתר מממלכת ישראל, אין לנו כל ידיעה על הניב או הניבים הישראליים אשר היו, ככל הנראה, קרובים יותר לארמית מאשר הניב הדרומי, וזאת בשל הקרבה הגיאוגרפית. עם זאת, יש להביא בחשבון כי ייתכן שהיצירה חוברת כשירה עממית זמן רב לפני שעלתה על הכתב, דבר אשר גרם לשינויים שבה עקב שינויים בלשון המדוברת. למעשה, היצירה עצמה מעידה על השינויים שנעשו בה במהלך השנים, וכך הופכות 'הקצובות' (שיר השירים ד, ב) ל'רחלים' (שם ו, ו), ועוד ניתן גם למצוא הבדלים בין נוסח המסורה לבין מגילות מדבר יהודה: "קְפֹלַח הַרְמוֹן רְקִתָּךְ מִבְּעַד לְצִמְתָּךְ" (ד, ג). לעומת הפסוק המקביל המופיע במגילה 8-13 4Q106 iii מקומראן: "קְפֹלַח הַרְמוֹן מִזְקִנְךָ מִבְּעַד לְצִמְתָּךְ" (ד, ג).

באשר למילים הפרסיות (אגוז, נרד) והיווניות (אפיריון) המוזכרות ביצירה, איני רואה כל טעם בהצעתו של גורדיס שלפיה המילה אפיריון מגיעה מסנסקריט Paryanka (אפיריון).²⁴ העברית הצפונית הושפעה משפות רבות בלבנט כתוצאה מהקשרים הבין-לאומיים הענפים של שבטי הצפון, והשפעה יוונית אינה מפליאה בשל קרבתם למספר שבטים של גויי הים, אשר כידוע הגיעו מהים האגאי והתיישבו

22 Pope (לעיל הערה 2), עמ' 26-27.

23 Albright William. "Archaic Survivals in the Text of Canticles". In: Hebrew and Semitic Studies. Eds D. Winton Thomas and W. D. McHardy. London 1963 עמ' 1.

24 Gordis Robert. The Song of Songs and Lamentations: A Study, Modern Translation and Commentary. New York 1974 עמ' 21.

לכל אורך החוף. יתרה מכך, ידין מראה כי מוצאו של שבט דן הוא מגויי הים,²⁵ כך שמילים יווניות יכולות היו לחדור ליצירה הן דרך המגע עם גויי הים, אשר אומנם דיברו עברית, אך ככל הנראה החדירו גם מילים שהביאו איתם לשפה המדוברת, דרך קשרי המסחר עם יוון הן באמצעות שבט דן, אם מקבלים את טענתו של יבין. פופ גם טוען כי המילה כופר חדרה ליוונית בזמן קדום מאוד,²⁶ כך שאם מילה עברית חדרה ליוונית, אין פלא שמילה יוונית חדרה לעברית.

נהוג לראות את המילה אגוז כמילה שמקורה מהמילה הפרסית *kawz*, אך פופ טוען כי לא ניתן להסביר את המעבר מ-*kawz* לאגוז העברי מכיוון שאין צבר עיצורים ראשוני שיש לפרק באמצעות האות אלף.²⁷ יתרה מכך, קשה לראות במילה אגוז, מילה מאוחרת מפני שבתלמוד היא מופיעה בצורה אמגוזא (בבלי, מנחות לה ע"א) המילה מופיעה בצורה דומה בשפות נוספות: *enguzi* בארמנית, *egviz* בכורדית, *nigozi* בגיאורגית, ולדעת פופ הצורה המקוצרת המופיעה בפרסית, סורית (*gauzā*), ערבית (*jawz*) ותורכית (*koz*) היא גם המאוחרת יותר.²⁸ כראיה מכרעת מביא פופ את הופעתה של המילה בכתבי אוגרית בצורה *rgz*,^c זיהוי שאותו מגדיר דהוד כסביר ביותר.²⁹ מכאן שהמילה אגוז דווקא חדרה לפרסית מהעברית, ובשלב מוקדם מאוד, כך שגם אם מילים אחרות עשו את הדרך ההפוכה אין הדבר מעיד על איחור היצירה, אלא על נדידה של מילים ושל שורשים ברחבי המזרח הקדום הרבה קודם לכיבושים הפרסיים במאה ה-6 לפנה"ס. איילי-דרשן טוענת כי:³⁰ "תרבויות המזרח הקרוב הקדום קיימו ביניהן קשרי מסחר ודיפלומטיה ענפים, בריתות ומלחמות וידעו הגירות וחילופי אוכלוסיות. אין זה מפתיע לפיכך גלות כי תרבויות אלו חלקו ביניהן גם יצירות ספרותיות".

תיאורה של איילי-דרשן את האינטראקציות בין החלקים השונים של המזרח הקרוב הקדום הוא מדויק, לפיכך לא ניתן לייחס מילים אשר עברו משפה אחת לרעותה דווקא לכיבוש (במקרה זה לכיבושים הפרסים והיוונים). מילים אלו יכולות היו לחדור לשפה גם באמצעות מסחר או הגירה ולמעשה אפשרות זו אף

25 ידין יגאל, "ודן למה יגור אניות", בתוך: מערבו של גליל וחוף הגליל: הכינוס הארצי התשעה-עשר לידעית הארץ/ ירושלים תשכ"ה, עמ' 53-54.

26 Pope (לעיל הערה 2), עמ' 34.

27 Pope (שם), עמ' 574.

28 Pope (שם), עמ' 575.

29 Dahood Mitchell. "Hebrew-Ugaritic Lexicography I" *Biblica* 44 (1963) עמ' 292.

30 איילי-דרשן נגה, ודורך על במתי ים, ירושלים תשע"ו, עמ' 1.

סבירה יותר מכיוון שבעת כיבוש נוצרת בדרך כלל תרבות נגד הדוגלת בשימור התרבות המקומית הקדומה. יתרה מכך, אם נשווה את שיר השירים ליצירות שנכתבו בתקופה הפרסית או התקופה היוונית (עזרא, נחמיה, דניאל ואסתר), נגלה מעט מאוד דמיון.

סיבה נוספת לראות את היצירה כקדומה ניתן למצוא במגילה 646 (fragment 1) מקומראן, שם מופיע הביטוי בנות ירושלים (א, ה) בצורה "בנתי ירושלים". ניתן לראות בכך טעות סופר או אף השפעה ארמית, אך לדעתי יש כאן שימור של צורת הסמיכות הקדומה (אם כי ייתכן שמדובר בהידמות חלקית של ה'מ"ם' ל'נו"ן'). על פי גרינשטיין הסימט $\dot{\iota}$ מציינת את יחסת הגנטיב בכתבי אוגרית, והיא השתמרה בקטעים ארכאיים מהמקרא, כגון במזמור קיג בתהילים.³¹ ניתן אולי למצוא שימור של היחסה גם במגילה 4QCantb שבה קיימת האות ה"א בסופה של המילה אתכם: "אָל-בֵּית אִמִּי וְאֶל-חֶדֶר הַחֹרֶתִי הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶּם [בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבָּאוֹת אוּ בְּאֵלוֹת הַשָּׂדֶה אִם תִּעֲרֹוּ]."

על פי גרינשטיין a היא יחסת האקוזטיב וגם היא השתמרה במקומות ארכאיים במקרא.³² גרסת קומראן גם מסבירה את השימוש בגוף שני רבים במקום גוף שני רבות בנוסח המסורה. היחסה כללה ככל הנראה מעבר מ'י"ן' ל'מ"ם', ועם נשילתה נותרנו עם צורת הריבוי של הגוף השני. ניתן לראות דוגמה לכך בשירת האלים הנעימים מאוגרית: "אתת אל ועלמה יהבר שפתה־ם [שןק]"; "נשות אל לעולם, יגהר, שפתיהן ישק".³³

בהמשך המגילה יש ביטוי נוסף אשר מעיד על קדמות היצירה, בטור 3, שורות 9–7: "את מן לבנון כלה את מן לבנון, אבאי תשורי מן ראשי אומנון ממענות, אריות מן הררי נמרים".

הצורה "אומנון" היא הצורה הקדומה של המילה "אמנה". הסימט 'ו' אשר מהיעדר מונח טוב יותר אכנה אותה יחסת מקום, מוכרת לנו ממספר רב של שמות מקומות (חברון, חרמון, לבנון, שרון ועוד), וניתן למצוא לה שרידים אף בשירת אוגרית (הר צפון), כך שנראה כי עם הזמן נשלו מהטקסט מאפיינים לשוניים קדומים.

31 גרינשטיין אליעזר (אד), "הספרות האוגריתית", טלשיר ציפורה (עורכת). ספרות המקרא – מבואות ומחקרים, כרך ב, ירושלים תשע"א, עמ' 497.

32 גרינשטיין (שם, שם)

33 רין צבי ורין שפרה, עלילות האלים, פילדלפיה 1996, עמ' 406–407, לוח 50=52, שורות 49–53.

השינויים שנערכו ביצירה והידע המועט שלנו בנוגע לניבים הצפוניים, מחייבים אותנו במשנה זהירות כאשר אנו משתמשים בלשון כדי לתארך את היצירה, שכן במקרה זה הופכת הלשון לחרב פיפיות. למעשה, עלינו לזכור כי הניב העיקרי שבו כתובים ספרי המקרא הוא ניב יהודאי מאוחר, ולעיתים ניב שונה מעיד דווקא על קדמות היצירה או אינו אומר דבר. גם כיום ניבי הערבית הנהוגים בחברון ובשכם הם שונים לחלוטין, וההבדלים הלשוניים ביניהם אינם מעידים על הבדלים בתקופה, אלא על הבדלים גיאוגרפיים.

שתי סיבות נוספות לראות את שיר השירים כיצירה צפונית הן:

א. ברשימת הצמחים המופיעים ביצירה קיימים שישה-עשר צמחים שאינם אנדמיים לאזור מסוים בארץ, שלושה צמחים אנדמיים לצפון הארץ ואף לא צמח אחד שאנדמי ליהודה: ארז, אגוז ושושן המזוהה עם השושן הצחור, כולם אנדמיים לצפון;

ב. רשימת המקומות כוללת תשעה (ואולי עשרה) מקומות בצפון ורק מקום אחד ביהודה, ירושלים, בירת הממלכה המאוחדת ומקום מושבו של שלמה.

באשר לכותרת הספר, אקסום,³⁴ פוקס³⁵ ופופ³⁶ טוענים כי היא מאוחרת לספר, והיא זו שאפשרה את הקונויזציה שלו. העובדה שלאורך היצירה מצויה דווקא אות הזיקה "ש" האופיינית לשבטי הצפון, ולא אות הזיקה "אשר" האופיינית ליהודה עשויה אומנם לתמוך במסקנה זו, אך התייחסותו של ישעיהו הראשון לפסוק זה במשל הכרם (ישעיהו ה, א) מחייבת אותנו לקבל כי היצירה, או לפחות חלקים ממנה הכוללים פסוק זה, הייתה מוכרת כבר במאה ה-8 לפנה"ס, וכי היה לה מעמד די חשוב כדי שישעיהו ייצור לה הומאז' באחת מנבואותיו, תוך שהוא בטוח כי קהל שומעיו יבין את המשמעות.

גויטיין רואה את הדברים אחרת:³⁷ כיוון שבעת העתיקה היה נהוג כתיב ללא אימות קריאה, המשפט שעמד לנגד עיניו של העורך היה: "שר השרמ אשר לשלמ". העורך השלים את אימות הקריאה בצורה המקובלת אשר נותנת קרדיט למחבר היצירה בכותרת, אך השלמת אימות קריאה בדרך שונה במעט תביא למשפט: "שיר השירים אשר לשלמה". קריאה זו נתמכת הן על ידי שירת אוגרית: "אשירה לניקל

34 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 89.
 35 Fox (לעיל הערה 17), עמ' 95.
 36 Pope (לעיל הערה 2), עמ' 33.
 37 גויטיין (לעיל הערה 15), עמ' 306.

ואב בת, חרחב. מלך קיץ, חרחב מלך, יבול",³⁸ הן על ידי שירת הים: "אשירה ליהוה כי-גאה גאה" (שמות טו, א).

כך נראה כי הייתה קיימת מסורת עתיקה של פתיחת שירות בציון נשוא השירה. אם נקבל זאת, הרי שקריאה זו מהווה חיזוק נוסף לקדמותה של היצירה. אקסום מודה כי הכותרת מעורפלת ומאפשרת להבין כי שלמה הוא נושא היצירה או שהיצירה מוקדשת לו.³⁹ בהמשך היא שוללת את האפשרות כי היצירה נכתבה על שלמה או ששלמה הוא המאהב ביצירה או אף אחד הדוברים.⁴⁰ עם זאת, שמו מופיע מספר פעמים ביצירה ודומה מבחינתה כי הוא מטיל את צילו עליה. יתרה מכך, בכל פעם שבה מופיעה המילה "מלך" ללא שמו של שלמה, הכוונה היא לאהוב,⁴¹ וכך נראה כי אף על פי שהוא מטיל את צילו על היצירה, כותבי היצירה לא היו מחסידיו של שלמה, ואכן פוקס טוען כי היצירה שמה את שלמה ללעג.⁴² באשר לכותבים עצמם ניתן לנקוט שתי גישות: האחת היא לראות בבני הזוג המתוארים ביצירה דמויות בדיוניות של מחבר עלום. במקרה כזה אין לנו כל פרט ביוגרפי עליו מלבד התקופה שהוא חי בה. הגישה השנייה היא לראות אותם כמחברי היצירה. במקרה זה, ניתן לומר כי מדובר בנער ובנערה בשנות העשרה לחייהם, הם אומנם מקיימים יחסי מין, אך אין הם נשואים, ואף אינם מתגוררים באותו הבית. יתרה מכך, מן היצירה עולה כי הם עדיין בגיל שבו הם סובלים מפצעני בגרות: "בְּאֵתִי לְגַנִּי אֶחֱתִי כִּלְה אֶרִיתִי מוֹרִי עִם-בְּשָׁמִי אֶכְלֶתִי יַעֲרִי עִם-דְּבָשִׁי שְׁתִּיתִי יַיִנִי עִם-חֶלְבִי אֶכְלוּ רְעִים שְׁתוּ וְשָׁכְרוּ דוֹדִים" (ה, א).

רוב המפרשים מזהים את היער עם יערת דבש,⁴³ אך אין כל משמעות לאכילת יערת הדבש עם דבש. לכן לדעתי אין לזהות את היער עם יערת הדבש, אלא עם היער האציל הידוע בכינויו העממי, דפנה. מקור שמו העברי של העץ הוא בשמו הערבי המשמר, ככל הנראה, את השם העברי הקדום בשיבוש קל. קריספיל טוען כי על פי הרפואה העממית של ערביי הארץ דבש שהושרו בו פירות ער טוב לטיפול בפצעני

38 רין (לעיל הערה 33), עמ' 423. לוח 51=77, שורות 1-3.

39 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 89.

40 Exum, (שם), עמ' 90.

41 Exum, (שם), עמ' 95.

42 Fox (לעיל הערה 17), עמ' 95.

43 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 178.

בגרות הן בדרך של אכילה הן בדרך של מריחה על הפנים,⁴⁴ מה שמעיד כי זוג האוהבים הם נער ונערה בשנות העשרה לחייהם, וזה מסביר את הצירוף של פירות הער האציל עם דבש. המילה יער מהווה גם לשון נופל על לשון שכן המילה ער מציינת בערבית את איבר המין הגברי, ומכאן שהפסוק מרמז למין אורלי שמבצעת הנערה בנער. המשך הפסוק מחזק השערה זו כאשר הנערה משווה את זרעו של הנער לין מהול בחלב.

רמז נוסף לזמן כתיבתה של היצירה ניתן למצוא בהזכרתם של רכבי פרעה (שיר השירים א, ט), וסביר כי אם היצירה הייתה נכתבת בתקופה האשורית, הבבלית או הפרסית היה הנער מדמה את אהובתו לרכבי מלכים אלה, ולא לרכבי פרעה. כך או כך, ארבעה פרעונים ערכו מסעות לכנען: סיאמון, שישק, תירקה ונכה. שני האחרונים ערכו את מסעותיהם לאחר נפילת ממלכת ישראל, ולכן לא ניתן לקבל כי היצירה, או לפחות פרגמנט זה, נכתבה בזמנם, כך שנותרנו עם שני פרעונים מהמאות ה-9–10 לפנה"ס.

קדמותם של מספר פרגמנטים המופיעים ביצירה אינה מוטלת בספק, וזאת מכיוון שהעותקים הקדומים ביותר של שיר השירים, אלה מקומראן, מציגים אלמנטים לשוניים ארכאיים אשר נשלו בנוסח המסורה, ואנו מוצאים הומאזיים לקטעים משיר השירים בנבואותיהם של שני נביאים מהמאה ה-8 לפנה"ס (ישעיהו הראשון והושע) אשר ככל הנראה הכירו אותה. נראה כי לפחות חלקים אלה היו די מוכרים בימיהם עד כי הנביאים יכולים היו להיות בטוחים כי קהל שומעיהם יזהה את התייחסותם אל שיר השירים. אולם כיוון שבעת העתיקה לא היו אמצעי הפצה המוניים, הרי שתהליך ההתקבעות של יצירה כלשהי ארך עשרות שנים, ועלינו להקדים את זמן כתיבתם של קטעים אלו לפחות למאה ה-9 לפנה"ס.

אחדותה של היצירה

העובדה שנביאי המאה ה-8 לפנה"ס הכירו חלקים משיר השירים הופכת את שאלת אחדותה של היצירה לקריטית: אם היצירה הינה יצירה אחדותית הרי שחובה לתארך אותה למאות 10–9 לפנה"ס. אם נגיע למסקנה כי היצירה אינה אחדותית, נפתח פתח לתארך חלקים משיר השירים לתקופות מאוחרות יותר. התיאוריה

44 נסים קריספיל, ילקוט הצמחים, צמחי הרפואה והתועלת של ארץ ישראל, ירושלים תשמ"ג–תשמ"ט.

שלפיה שיר השירים הינה יצירה של אוסף שירי אהבה מחייבת אותנו להגיע להכרעה בנוגע לאחדותה של היצירה כתנאי לכל צורה של מחקר, ובמילותיו של אליהו עסיס:

אם הספר אינו אלא אוסף של שירים, כל ניסיון למצוא בו התפתחות תמטית יהיה פירוש מדרשי וסובייקטיבי של הקורא. לעומת זאת, אם הספר הוא יחידה מלוכדת אחת, פירוש כל שיר לעצמו בלי לעמוד על הזיקה בין השירים ועל התפתחותו של הספר יחמיץ את כוונתו המרכזית. האפשרות הראשונה דומה להתבוננות ביצירות אומנות שונות ומגוונות כאילו היו יצירה אחת, והאפשרות השנייה דומה להתבוננות במקטע של תמונה בלי להביט בתמונה השלמה בכללותה.⁴⁵

מבנה היצירה אשר נראה רופף הוביל להשערה כי היצירה אינה אחדותית, ולראיה, מסקנתו של זקוביץ' כי מדובר באנתולוגיה של שירי אהבה אשר התפתחה במשך מאות שנים.⁴⁶ לעומת זאת קיימת גישה הגורסת כי מדובר ביצירה אחת, אשר התגבשה בתקופה כלשהי. גישה זו מצביעה על מוטיבים שונים השזורים לאורך היצירה: מוטיב האייל והאיילה, מוטיב הבריחה; ואקסוס מוסיפה את מוטיב הבאת האהוב אל הבית או אל החדר,⁴⁷ ומוטיב שהנערה מעלה בו את דמותו של האהוב תמיד באותה הצורה, תחילה הוא נשמע, אחר כך נראה מרחוק ולבסוף מתגשם.⁴⁸ מוטיב נוסף שהיא מוסיפה הוא מוטיב החיפוש והמציאה.⁴⁹ כך יש לקחת בחשבון כי מי שכתב את פסוק הפתיחה ראה בשיר השירים יצירה אחת כפי שמציין בצדק פוקס.⁵⁰ פוקס מוסיף אלמנט נוסף והוא הרצפים האסוציאטיביים ביצירה. כך לדוגמה בכל פעם שבה מגיע הנער לבקר את הנערה, הוא נאלץ לברוח, הנערה יוצאת לחפשו ונתקלת בשומרים.⁵¹ אלמנט נוסף הנחשב כמוטיב הוא השבעת בנות ירושלים.

יש גם להביא בחשבון כי קיימות מילים וביטויים המופיעים אך ורק ביצירה זו: נרד או נרדים (א, יב; ד, יג), סמדר (ב, יג, טו; ז, יג), רעיתי (א, ט, טו; ב, ב, י, י

אליהו עסיס, אהבת עולם אהבתיך (לעיל הערה 4), עמ' 233.	45
זקוביץ' (לעיל הערה 7), עמ' 19.	46
Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 95.	47
Exum, (שם), עמ' 123.	48
Exum, (שם), עמ' 188.	49
Fox (לעיל הערה 17), עמ' 95.	50
Fox (שם), עמ' 215.	51

יג; ד, א, ז; ה, ב; ו, ד), כופר (א, יד; ד, יג), היפה בנשים (א, ח; ה, ט), בנות ירושלים (א, ה; ב, ז; ג, ה; י, ה, ח, טז; ח, ד), יונתי תמתי (ה, ב; ו, ט), עפר (ב, ט, יז; ד, ה; ז, ד; ח, יד). חזרתן של מילים אלו לאורך היצירה מהווה עדות מסייעת לאחדות היצירה מכיוון שלו היה מדובר באנתולוגיה, היינו מצפים כי הביטויים הייחודיים לא יחזרו על עצמם בתדירות גבוהה.

אקסוס מביאה מספר סיבות נוספות לאחדותה של היצירה:⁵²

- א. אין ליצירה עורך או מספר וזאת בניגוד לספר תהילים;
- ב. שינויי הנושא במהלך היצירה אינם עדות לאי אחדותה של היצירה;
- ג. יש רק שלושה דוברים (הנער, הנערה ובנות ירושלים), אם כי לדעתי קיימים שני קולות נוספים: קול של מקהלה שאותו מאחדת אקסוס עם בנות ירושלים וקולם של האחים;
- ד. היצירה היא בעלת לכידות ותיאור אחיד של הדמויות;
- ה. היצירה כוללת תפיסה ספציפית של האהבה. לו היה מדובר באנתולוגיה היינו מצפים למצוא גישות שונות לאהבה, כמו גם שירים הנוגעים לאספקטים אחרים של מערכות יחסים, כגון: אהבה לא מושגת, אבל על אהבה שהסתיימה או כעס על אהוב בוגדני.

לסיבות אלה יש להוסיף את אבחנתו של פוקס,⁵³ שלפיה בשירי האהבה המצריים, אשר כן מהווים אנתולוגיה, לא ניתן למצוא את המוטיבים, החזרות והרצפים שאותם כן ניתן למצוא בשיר השירים.

יתרה מזאת, קיימים קשרים בין היחידות השונות ביצירה. כך לדוגמה קיים קשר בין היחידה הנמצאת בפרק ב, ח-יז לבין היחידה הנמצאת בפרק ג, א-ד.⁵⁴ בפרק ב, י, יג אומר הנער לנערה "קומי", ואילו בתשובתה המופיעה בפרק ג פסוק ב היא אומרת "אקומה". בפרק ב פסוק יד מבקש הנער מהנערה "הראיני את-מראיך", ואילו בפרק ג פסוק ג היא שואלת את השומרים "ראיתם?". בפרק ב פסוק יז הנער "סב", ואילו בפרק ג פסוק ב הנערה סובבת כאשר פסוק לאחר מכן השומרים הם אלה הסובבים. בפרק ב פסוק טו מבקשת הנערה "אחזו-לנו שעלים", ואילו בפרק ג פסוק ד אומרת הנערה על הנער "אחזתי". עוד קשר שאותו מציינת אקסוס הוא בין הביטוי "נפת תטפנה שפתותיך כלה" (ד, יא) לבין "שפתותי

52 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 34-35.

53 Fox (לעיל הערה 17), עמ' 220.

54 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 155.

שושנים נטפות מור עבר" (ה, יג).⁵⁵ לדברי אקסום, הביטוי בפרק ה מהווה את תשובת הנערה לדבריו של הנער. קשר נוסף קיים בין פרק ב פסוק יז, לבין פרק ד פסוק ו, שבהם מופיע הביטוי "עד שיפוח היום ונסו הצללים".⁵⁶ פוקס⁵⁷ מציין גם הוא מספר קשרים בין היחידות השונות אשר לדעתו מעידים על אחדותה של היצירה. כך הוא מוצא קשר בין ח יד, ב יזb, ב ט a. קשר נוסף הוא מוצא בין ח, יב לבין א, b. קשר שלישי הוא בין ח, an לבין ג. b. קשר רביעי קיים בין ח, ab לבין ג, d. קשר חמישי הוא מוצא בין ז, z לבין א, az. קשר שישי הוא בין ז. a לבין ד, d. פוקס מוצא קשרים נוספים בין ה, יג לבין ד, ya, בין ד, yb לבין א, ab-ba ובין ב, ad לבין א, db, וזאת בנוסף לקשרים שהוזכרו קודם לכן. לאלה יש לדעתי להוסיף את הקשר שבין ח, א לבין ח, z. לאנדי טוען כי הביטוי "ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דדיך מיין" (א, ב), מהדהד בשני מקומות ביצירה:⁵⁸ "מה יפו דדיך אחתי כלה מה טבו דדיך מיין וריח שמניך מכל בשמים" (ד, י); "מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוזו לי" (ח, א).

קשרים בין פסוקים שונים ביצירה

עֲנֵה דוֹדִי וְאָמַר לִי קוֹמִי לָךְ רַעֲיָתִי יָפְתִי וְלִכִּי-לָךְ (ב, י) קוֹמִי לִכִּי (לָךְ) רַעֲיָתִי יָפְתִי וְלִכִּי-לָךְ (ב, יג)	אָקוּמָה נָא וְאֶסוּבָּהּ בְּעִיר (ג, ב)
הֲרֵאִינִי אֶת-מְרֵאִיךָ (ב, יד)	אֶת שְׂאֵהֶבָה נִפְשִׁי רְאִיתָם (ג, ג)
אֶחְזוּ-לָנוּ שְׁעָלִים שְׁעָלִים קִטְנִים (ב, טו)	אֶחְזֹתֶיךָ וְלֹא אֶרְפְּנוּ עַד-שֶׁהִבִּיאֲתֵינוּ אֶל-בֵּית אִמִּי (ג, ד)
נֹפֶת תִּטְפְּנָה שְׁפֹתֶיךָ (ד, יא)	שְׁפֹתֶיךָ שׁוֹשְׁנִים נְטֹפֹת מֹר עֵבֶר (ה, יג)
עַד שְׁיִפּוּחַ הַיּוֹם וְנָסוּ הַצִּלְלִים (ב, יז)	עַד שְׁיִפּוּחַ הַיּוֹם וְנָסוּ הַצִּלְלִים (ד, ו)

55 Exum, (שס), עמ' 173.

56 Exum, (שס), עמ' 156.

57 Fox (לעיל הערה 17), עמ' 211–214.

58 Landy Francis. Paradoxes of Paradise: Identity and Difference in

The Song of Songs. Sheffield 1983. עמ' 38.

דומה דודי לצבי או לעפר האילים (ב, טא) טב דמה-לך דודי לצבי או לעפר האילים (ב, יזב)	ברח דודי ודמה-לך לצבי או לעפר האילים על הרי בשמים (ח, יד) אלף לי אל-הר המור ואל-גבעת הלבונה (ד, ו)
האלף לך שלמה ומאתים לנטרים את-פריו (ח, יבב)	שמני נטרה את-הפרמים פרמי שלי לא נטרתי (א, ו)
מי זאת עלה מן-המדבר פתימרות עשן (ג, ו)	מי זאת עלה מן-המדבר מתרפקת על-דודה (ח, אה)
עד-שהביאתיו אל-בית אמי ואל-חדר הורתי (ג, ד)	אנהגד אביאך אל-בית אמי (ח, בא)
הנך נפה דודי אף נעים (א, טא)	מה-נפית ומה-נעממת אהבה בתענוגים (ז, ז)
צנארך כמגדל השן (ז, אה)	כמגדל דויד צנארך בנוי לתלפיות (ד, אט)
נפת תטפנה שפתותיך פלה (ד, יאא)	שפתותיו שושנים נטפות מור עבר (ה, יגב)
פי-טובים דדיך מיין. לריח שמנדיך טובים (א, בא-ג)	מה-טבו דדיך מיין וריח שמנדיך מפל-בשמים (ד, י)
הביאני המלך חדריו (א, ד)	הביאני אל-בית היין (ב, אט)
מה-טבו דדיך מיין וריח שמנדיך מפל-בשמים (ד, י) אמצאך בחוץ אשקך גם לא-יבזו לי (ח, א)	ישקני מנשיקות פיהו פי-טובים דדיך מיין (א, ב)
אם-יתן איש את-פל-הון ביתו באהבה בוז יבזו לו (ח, ז)	אמצאך בחוץ אשקך גם לא-יבזו לי (ח, א)

ון-פרידון⁵⁹ טוען כי קיימות ביצירה חזרות של צלילים, רצפים, חרוזים, שימוש בכפל לשון ומשחקי מילים הייחודיים לשיר השירים.

כנגד זאת מציב עסיס חוסר אחידות לכאורה בתיאורה של הנערה כיוון שפעם אחת היא נוטרת כרמים (א, ו) ובפעם אחרת רועת גדיות (א, ח). אם ניתן להסביר זאת בכך ששני עיסוקים אלו אינם סותרים, הרי שהיא גם מתוארת כבת עשירים (ז, ב), אלא שהפסוק המתאר את הנערה כבת נדיב הינו משובש וקשה מאוד להבין את כוונתו, ואילו התכשיטים והבשמים שאליהם מתייחס עסיס כמעידים על עושר, הם מטפוריים. ואכן עסיס נותן פתרונות אלה בעצמו.⁶⁰

עם זאת, למרות אחדותה של היצירה, סדר הבתים שבה כנראה אינו הסדרם הנכון. לכן יש להסיק כי עורך/מסדר מאוחר קבע את סדר הבתים תוך שימוש במספר מקורות חלקיים. אקסום אומנם טוענת כי סדר השירים בעייתי רק אחרי פסוק ד בפרק ו,⁶¹ ומוסיפה כי פסוק יב בפרק ו הועתק מגרסה משובשת של היצירה,⁶² ואילו המעבר בין פסוק ט לפסוק י בפרק ז גם הוא בעייתי, כיוון שפסוק י מתחיל ב-ו' החיבור ונאמר על ידי הנערה, בעוד שפסוק ט נאמר על ידי הנער. זקוביץ מראה כי קיימים פסוקים ששובשו שלא במקומם לכל אורך היצירה. כך לדוגמה בפרק ח אומרים האחים:⁶³ "אַחֹת לְנוּ קָטְנָה וְשָׂדִים אֵין לָהּ" (ח, ח), אך כבר בפרק א מתוארת הנערה כבוגרת מינית: "צָרוּר הַמֵּר דֹּדִי לִי בֵּין שָׂדֵי גִלְיוֹ" (א, ג).

לעיתים ניתן למצוא פסוקים אשר נמצאים באמצע בית, אך אינם שייכים אליו כלל. נראה כי בפני העורך עמדו מספר מגילות חלקיות ובמקומות שבהם מגילה מסוימת כללה טקסט שנמחק או השתבש עקב פגעי הזמן, הוא ניסה להשלים את הטקסט החסר מתוך מגילה אחרת, לא תמיד בהצלחה. כך ניתן לדוגמה להתייחס אל פסוק ד בפרק ה:

אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עֵר קוֹל דֹּדִי דוֹפֵק פֶּתַח־לִי אֲחֹתִי רַעֲיִתִי יוֹנְתִי תַמְתִּי שְׂרָאשִׁי
נִמְלֵא-טֶל קִנְצוֹתַי רְסִיסֵי לִילָה. פִּשְׁטֵתִי אֶת-פֶּתַח־אֵיכָכָה אֶלְבָּשְׁנָה רַחֲצֵתִי
אֶת-רַגְלֵי אֵיכָכָה אֶטְנֶפֶם. דֹּדִי שָׁלַח גְּדוֹ מִן-הַחֹר וּמַעֵי הַמּוֹ עָלָיו. קִמְתִּי אֲנִי
לְפִתְחֵךְ לְדוֹדִי וְנָדִי נְטָפו־מֹזֵר וְאַצְבְּעֵתִי מֹזֵר עָבַר עַל כַּפּוֹת הַמְּנַעֵוֶל. פֶּתַח־תִּי אֲנִי
לְדוֹדִי וְדוֹדִי חָמַק עָבַר נִפְשִׁי יִצְאָה בְּדַבְּרוֹ בְּקִשְׁתִּיהוּ וְלֹא מִצְאֵתִיהוּ קְרָאתִיו
וְלֹא עָנְנִי (ה, ב-ו).

60 עסיס (לעיל הערה 4), עמ' 236.

61 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 38.

62 Exum, (שם), עמ' 222.

63 זקוביץ (לעיל הערה 7), עמ' 4.

השיר מדבר על כך שהנערה נמצאת על משכבה, היא עורגת אל אהובה אשר מגיע בשעות הלילה המאוחרות (לאחר שראשו התמלא טל). הנער מבקש ממנה לפתוח לו את הדלת, היא משתהה מעט, וכאן נכנס פסוק המתאר יחסי מין בין השניים, רק כדי לחזור ולספר לנו כי הנערה קמה לפתוח את הדלת לאהובה, ועד שפתחה הוא כבר נעלם. מכאן יש להסיק כי פסוק ד, אינו נמצא במקומו המקורי מפני שבלעדיו היחידה כולה קוהרנטית וברורה.

טקסט נוסף הדורש התייחסות הוא: "אֶנְהָגָד אֲבִיאָדָ אֶל-בֵּית אִמִּי תִלְמַדְנִי אֲשַׁקֵּד מִיַּן הַרְקַח מַעֲסִיס רַמְנִי" (ח, ב).

במקרה זה לא ברור כלל אם מדובר בפסוק חסר, בשתי מגילות שחוברו באופן מלאכותי או אף במילה שנפלה מסיבה כזו או אחרת למקום שגוי, אם כי פופ בוחר באפשרות הראשונה.⁶⁴ על פניו נראה כי הנערה מבקשת מהנער ללמדה דבר מה, ומשם קופץ הכתוב אל תיאור מטפורי של קיום יחסי מין. אקסום מנסה לפתור זאת באמצעות הפלת האות מ"ם וקריאה "תלדני",⁶⁵ ומפרשת מילה זו כ"זו שילדה אותי", אך זהו פירוש דחוק הן בשל הצורה הנדירה של המילה הן פיוון ששינוי זה אינו יוצר קוהרנטיות של הפסוק. יתרה מכך, אין שום סיבה שהנערה תציין כי אימה היא זו שילדה אותה. אומנם בהמשך אנו נתקלים בסיפור על הולדת הנער, אך הזכרת סיפור זה באה רק כדי ליצור הקבלה בין מקום לידתו של הנער ובין המקום שהם נמצאים בו ומקיימים יחסי מין.

גורדיס טוען כי חלק מהפסוקים הם פרגמנטים של שירים ארוכים יותר.⁶⁶ לדעתו, הפסוקים שלפנינו הם שמות השירים, אך לדעתי זוהי מסקנה מרחיקת לכת. חלק מהשירים ביצירה הם ללא ספק שלמים או כמעט שלמים (לדוגמה שיר השירים ה, ח-טז) ואיננו מוצאים בהם כותרות.

המוטיבים החוזרים לאורכה של היצירה והקשרים הרבים בין חלקיה השונים מחייבים אותנו לקבל כי שיר השירים הוא יצירה אחת ולא אנתולוגיה של שירי אהבה. עם זאת, העובדה שהיצירה אינה שלמה, ואיננו יכולים אף להעריך איזה חלק ממנה הגיע לידנו, מחייבת אותנו לזהירות יתר בכל הנוגע למשמעותה.

64 Pope (לעיל הערה 2), עמ' 458-459.

65 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 247.

66 Gordis (לעיל הערה 24), עמ' 37.

שמות המקומות בשיר השירים כעדות למקורו הצפוני

בשיר השירים מופיעים, בין השאר, מספר רב של יישובים וחבלי ארץ, רובם ככולם נמצאים בשטחיהם של שבטי הצפון. דבר זה מעיד לדעתי על כך שמקורה של המגילה הוא צפוני. גורדיס⁶⁷ אכן טוען כי הגיאוגרפיה הצפונית של שיר השירים מעידה כי הוא נכתב לפני הגלות בשבטי הצפון. אומנם זקוביץ' טוען כי הגיאוגרפיה הצפונית נובעת מכך שככול שהמקום רחוק יותר,⁶⁸ כך הוא אקזוטי יותר ואין הדבר מעיד על חיבורה של היצירה בצפון, אך דעתי שונה ולו בשל העובדה שדווקא שבטי הצפון היו השבטים העשירים יותר. מלבד זאת, היצירה מציינת מספר מקומות בצפון שאינם רחוקים, אלא נמצאים בלב ליבה של הארץ, כגון תרצה, כרמל, חשבון וגלעד. מנגד, לא מופיעות ביצירה ערים מהפריפריה של יהודה אשר גם הן עשויות להיחשב אקזוטיות, כגון באר שבע, עזקה ולכיש. אקסום טוענת כי לא ניתן להניח כי בזמן חיבור היצירה היו כל המקומות הללו תחת שלטון ישראלי, וכי הם נבחרו בשל פרסומם,⁶⁹ אך היצירה כוללת גם מקומות חסרי כל פרסום כמו בעל המון, ואילו פלמינג מציין את הגיאוגרפיה כאחד המאפיינים של הכתבים הישראליים במקרא.⁷⁰ השרון (ב, א), גלעד (ד, א), לבנון (ד, ח; ז, ה), אמנה (ד, ח), שניר, חרמון (ד, ח), תרצה (ו, ד), חשבון (ז, ה), כרמל (ז, ו), כולם ממוקמים בנחלות השבטים הצפוניים גם אם זיהויים של חלקם אינו ודאי. אליהם ניתן להוסיף את בית אל המופיעה תרגום השבעים (ב, ח-ט) ואת הבשן (ז, ה) – פופ מציע לקרוא את הביטוי "צִנְאָרְךָ כְּמִגְדַל הַשָּׁן" (ז, ה), בצורה "צוארך כמגדל בשן".⁷¹ חילוף ה' ו-ב' אינו בלתי מתקבל על הדעת בעיקר כאשר מדובר במגילה דהויה. לקריאה זו יש שלושה יתרונות ברורים: ראשית, קשה להאמין כי היה מגדל שנהב שהעדות היחידה לקיומו נותרה בשיר השירים; שנית, כיוון שחשבון הוא יישוב, התקבולת ברורה יותר אם מבינים גם את המילה "מגדל" כשם של יישוב, כשניתן לתת אותה משמעות גם למגדל הלבנון המופיע בהמשך הפסוק, שכן יישובים בעלי שם זהה היו קיימים באזורים שונים. למעשה עד היום קיימים כפרים ערביים בעלי שם זהה, הן בתוך ישראל הן בין ישראל לשכנותיה; שלישית, הביטוי "צופה פני דמשק" המופיע בסוף הפסוק יכול להתייחס הן אל מגדל הלבנון הן אל מגדל הבשן. קריאה זו

Gordis (שם), עמ' 25. 67

זקוביץ' (לעיל הערה 7), עמ' 29. 68

Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 66. 69

Fleming, Daniel. The Legacy of Israel in Judah's Bible, New York 2012. עמ' 162. 70

Pope (לעיל הערה 2), עמ' 624. 71

מאפשרת גם לנסות ולזהות את מגדל הבשן עם היישוב מגידל שמש אשר ממנו ניתן לראות את דמשק ואת מגדל הלבנון עם העיירה מגידל בלחיס הממוקמת על הר הלבנון, מזרחית לאגם קרעון.

גם את היישוב בעל המון (ח, יא) יש למקם בשבטי הצפון. אומנם על פי טור סיני יש לקרוא בעל ההון (אנציקלופדיה מקראית ב, בית בעל מעון). לדעתו, שלמה נתן את הכרם לקבלן שהוא בעל ההון, אלא שלדעתי פירוש זה אינו סביר, ואין כל סיבה לחפש משמעויות דחוקות. לדעתי, אין צורך לפרש את השם בעל המון. יתרה מכך, ניתן לזהות את מיקומו בעזרת ספר יהודית: "כי עמד על המאלם האלומה בשדה ויך החום על ראשו ויפול למשכב בבית אלוה עירו ויקברוהו עם אבותיו בשדה אשר **בין דותן לבעל עמון**" (יהודית ח, ג) [הדגשה שלי, י"ע].

מהכתוב עולה כי בתקופה מאוחרת היה קיים באזור דותן יישוב בשם בעל עמון, ולדעתי ניתן לזהות אותו עם בעל המון שבשיר השירים. חילוף אותיות בין ה' לעי' אומנם אינו נפוץ, אך יש לזכור כי ספר יהודית תורגם מעברית ליוונית, תרגום אשר עשוי להיות לא מדויק. ייתכן שהמתרגם העדיף את הצורה 'עמון' על פני הצורה 'המון' בשל התפקיד המרכזי של אחיור העמוני במגילה. זיהוי זה מציב את בעל המון בנחלת שבט אפרים. זקוביץ' מביא סברה זו אך אינו מקבל אותה. הוא טוען כי מדובר בשם סמלי הרומז על עושרו העצום של שלמה,⁷² אלא שבכל היצירה נזכר שלמה בשמו, ואין סיבה להאמין כי דווקא בפסוק זה הודבק לו כינוי. יתרה מכך, פופ מזהה את בעל המון עם תל בלאמה המצוי דרומית לגינין ומתאים למיקומו של בעל המון בעמק דותן שבו היה ממוקם היישוב על פי ספר יהודית.⁷³ אפשרות נוספת, אם כי סבירה פחות, לדעתי, היא לזהות את בעל המון עם בית בעל מעון הנמצאת בנחלת ראובן. אפשרות שלישית היא לזהות את בעל המון עם היישוב חמון שבנחלת שבט אשר (יהושע יט, כח).

שמונה פעמים מופיעה ירושלים בשיר השירים (א, ה; ב, ז; ג, ה; ה, ח; טז; ו, ד; ח ד), שבע מהן כחלק מהצירוף "בנות ירושלים". אייזנברג (השבעתי אתכן, עמ' 44) מראה כי בנות ירושלים עומדות בניגוד לנערה ואפילו עוינות אותה,⁷⁴ כשגם

72 זקוביץ' (לעיל הערה 7), עמ' 140.

73 Pope (לעיל הערה 2), עמ' 687.

74 שלמה בכר, "במי הושבעו בנות ירושלים במגילת שיר השירים מה מייצגות ה"צבאות" ו"אילות השדה", בית מקרא נ"ה (תשי"ע), עמ' 44.

זקוביץ' מציין כי הנערה שונה מבנות ירושלים.⁷⁵ למעשה מהוות בנות ירושלים ניגוד מוחלט לנערה. יתרה מכך, פוקס (שיר השירים, עמ' 187) טוען כי כשם שבנות ירושלים מהוות ניגוד לנערה, כך מתואר שלמה כניגוד לנער. לדעתו, שלמה מתואר כיריב וכמכשול לאהבתם של השניים. לפיכך יש לראות את הופעתה של ירושלים כחלק מהניגודיות בין הצפון לדרום. בכל מקרה, הופעתה של בירת הממלכה המאוחדת ביצירה אינה מתמיהה גם אם זו נכתבה בצפון.

ישוב נוסף המופיע ביצירה הוא עין גדי. על פי ספר יהושע עין גדי נמצאת בנחלת

שבט יהודה:

קָעוֹן כְּרָמְלֵךְ וְזִיף וְיוֹטָה. וְיִזְרְעָאֵל וְיִקְדָּעִם וְזִנּוֹחַ. הַשָּׁנִי גְבֻעָה וְתַמְנָה עָרִים עֶשְׂרֵן
וְחַצְרֵיָהוּ. חֲלֹחַל בֵּית-צוּר וְגִדּוֹר. וּמַעֲרַת וּבֵית-עֲנוֹת וְאֶלְתֵּקוֹן עָרִים שֵׁשׁ
וְחַצְרֵיָהוּ. קָרְיַת-בַּעַל הִיא קָרְיַת יְעָרִים וְהַרְבֵּה עָרִים שְׁתַּיִם וְחַצְרֵיָהוּ. בְּמִדְבָּר
בֵּית הָעֲרָבָה מִדִּין וְסִכְכָּה. וְהַנְּבִשָׁן וְעִיר-הַמֶּלַח וְעֵין גְּדִי עָרִים שֵׁשׁ וְחַצְרֵיָהוּ
(יהושע טו, נה–סב)

כן נמצאה בעין גדי חותמת למלך האופיינית ליהודה, חותמת הכוללת את השם עזריהו בצורתו היהודאית (בניגוד לצורה עזריו הישראלית) וחותמת נוספת עם השם טבשלם, הכוללת את סיומת תיאופורית יהודאית (עין גדי, אנציקלופדיה מקראית ו', עמ' 205, טור א–ב). אלא שממצאים אלה הם מהמאה ה-7 לפנה"ס, לאחר חורבן ישראל, כך שייכתן שמדובר בהשתלטות יהודאית מאוחרת אשר ניצלה את חורבן ישראל. בהקשר זה יש לציין כי יריחו, העיר הקרובה ביותר לעין גדי, היא עיר ישראלית. כך לדוגמה מופיעה יריחו במחזור סיפורי אלישע: "וַיִּירָאָהוּ בְנֵי-הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר-בִּירִיחוֹ מִנְּגִד וַיֹּאמְרוּ נָחָה רוּחַ אֱלֹהֵי עַל-אַלְיָשָׁע וַיָּבֵאוּ לְקִרְאָתוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לוֹ אַרְצָה" (מלכים ב ב, טו), ועוד קודם לכן מיוחסת בנייתה לימי אחאב: "בְּיָמָיו בָּנָה חֵיאֵל בֵּית הָאֱלֹהִים אֶת-יְרִיחוֹ בְּאֲבָיָרִים בְּכָרוֹ וְסָדָה וּבִשְׁגִיב (וּבְשָׁגוֹב) צְעִירוֹ הַצֵּיב דָּלְתֵיהָ כְּדָבָר יְהוָה אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-נוּן" (מלכים א טז, לד).

לעומת זאת, בסוף ספר מלכים ב, צדקיהו מלך יהודה מנסה למצוא מקלט בערבות יריחו: "וַיִּרְדְּפוּ חֵיל-כְּשָׂדִים אַחַר הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁגּוּ אֹתוֹ בְּעָרְבוֹת יְרִחוֹ וְכָל-חֵילוֹ נָפְצוּ מֵעֲלָיו" (כה, ה). ובספר יהושע משויכת יריחו לנחלת שבט בנימין: "וְהָיוּ הָעָרִים לְמִטָּה בְּנֵי בְנִימִן לְמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם יְרִיחוֹ וּבֵית-חֶגְלָה וְעִמְק קְצִיץ" (יח, כא).

אם הרשימה שבספר יהושע היא מאוחרת הרי שניתן לשער כי יריחו הפכה מעיר ישראלית לעיר יהודאית לאחר חורבן ישראל. אלא שספר דברי הימים מספר על

מלחמה בן אחז מלך יהודה לבין פקח בן רמליהו מלך ישראל, ועל פי סיפור זה יריחו היא חלק מממלכת יהודה :

וַיִּקְמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-נִקְבוּ בְשֵׁמוֹת וַיַּחְזִיקוּ בְשִׁבְיָהּ וְכָל-מַעֲרַמְיָהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן-הַשָּׁלָל וַיִּלְבָּשׂוּם וַיַּנְעִלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיִּשְׁקוּם וַיִּסְכּוּם וַיַּנְהִלוּם בְּחִמְרִים לְכָל-כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יָרְחוֹ עִיר-הַחֲמָרִים אֲצֶל אַחֲיָהֶם וַיֵּשְׁבוּ שָׁמֶרֶן (דברי הימים ב כח, טו).

לעומת זאת, על פי ספר שופטים מיקומה של עיר התמרים הוא דווקא בקרבת ערד: "וַבְּנֵי קִינִי חָתָן מִשָּׁה עָלוּ מְעִיר הַחֲמָרִים אֶת-בְּנֵי הַיּוֹדָה מְדָבָר הַיּוֹדָה אֲשֶׁר בְּנֶגֶב עָרֵד וַיִּלָּךְ וַיֵּשֶׁב אֶת-הָעָם" (שופטים א, טז).

לכן סביר כי המילה יריחו המופיעה בדברי הימים היא תוספת מאוחרת ולא הופיעה בפסוק המקורי. הצבת עיר התמרים באזור ערד (הדרומי לעין גדי), ותיאורה כעיר גבול בימי אחז ופקח בן רמליהו (מאה 8 לפנה"ס) הופכת את עין גדי ליישוב ישראלי. בכל מקרה, גם אם עין גדי הייתה עיר יהודאית הרי שהיא יוצאת מן הכלל ביצירה.

יצירה לא שלמה

היצירה כפי שהגיעה אלינו, מורכבת מעשרות בודדות של בתים או שירים, היא איננה שלמה,⁷⁶ ומכיוון שאין הבדל מהותי בין גרסת המסורה לגרסת תרגום השבעים, הרי שהחלקים החסרים אבדו עוד קודם להתגבשותו של תה"ש. עם זאת, סביר להניח כי היצירה נערכה ממספר מגילות שהיו חלקיות עוד יותר. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם טענתו של ון-פרידון שלפיה שיר השירים מורכב ממספר לא ברור של שבטי בתים.⁷⁷ במספר מקומות העריכה המאוחרת אף ניכרת ביותר. כך לדוגמה בפסוק "עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו" (א, יב). המשפט נקטע באמצעו (אחרי המילה במסיבו) ולא ברור אם מדובר במגילה אחת שחלק ממנה היה בלתי קריא, או בשתי מגילות שמסיבה כלשהי חוברו יחדיו. אקסום טוענת כי גם "לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב" (ו, יב) הוא פסוק לא שלם.⁷⁸

76 זקוביץ (לעיל הערה 7), עמ' 4.

77 Van Paridon (לעיל הערה 19), עמ' 8.

78 Exum (לעיל הערה 1), עמ' 28.

זקוביץ' טוען כי במספר מקומות שובצו פסוקים שאינם במקומם הנכון על ידי העורך המאוחר.⁷⁹ אקסום לעומתו זהירה יותר וטוענת כי סדר השירים בעייתי רק אחרי פסוק ד בפרק ו.⁸⁰ היא גם אינה שוללת את האפשרות שלפיה ב-ח, יז, ג א-ה, ו-ג, ו-יא הם כולם חלק מנאום אחד של הנערה.

היצירה כוללת מקומות נוספים שבהם נראה כי הבתים השונים נקטעים באמצע. כך לדוגמה, לאחר השאלה "מי זו?" (ג, ו) אנו מצפים לקבל תשובה כלשהי, אך במקום זאת אנו מקבלים תיאור של שלמה הפוחד בלילות. יתרה מכך, יש יסוד סביר להניח כי גם הבתים לא שובצו בסדרם הנכון, דבר אשר נתמך על ידי מסקנתו של גויטיין.⁸¹ זקוביץ' גם טוען כי חלוקת היצירה למזמורים אינה בהכרח נאמנה לאמת, וכי לעיתים רסיסי מזמורים הוצבו בין שני מזמורים בעלי רקע זהה.⁸² כך לדוגמה הוא מציין את פסוק ו בפרק ג הניצב בין המזמור שבפסוקים א-ד, לבין המזמור שבפסוקים ז-יא,⁸³ ואילו קיל טוען כי פסוק ו בפרק ד נמצא מחוץ להקשרו.⁸⁴

קרמר טוען כי במקומות רבים הטקסט של שיר השירים משובש, וכי קיימות בו חזרות מוזרות.⁸⁵ אכן קיימות חזרות החשודות כטעויות של העורך אשר ככל הנראה נתקל בטקסט מחוק או משובש, ומילא את החסר כראות עיניו. דוגמה לטקסט כזה הוא הביטוי "איומה כנדגלות" (ו, ד, י). קשה לראות כיצד ביטוי זה מהווה הקבלה הן בפסוק ד המדבר על ירושלים ותרצה הן בפסוק י שעניינו הוא גרמי השמים. עם זאת יש לציין כי התרגום הסורי מתרגם בפסוק י "איומה כרבבות", אם נקבל תרגום זה הקושי נפתר.

חזרה נוספת החשודה ככפילות היא "שניך כעדר הקצובות שעלו מן הרחצה שכלם מתאימות ושכלה אין בהם" (ד, ב). פסוק זה חוזר כמעט מילה במילה בפרק ו, ו כאשר ההבדל היחיד הוא החלפת המילה קצובות במילה רחלים. במקרה זה

79 זקוביץ' (לעיל הערה 7), עמ' 4.

80 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 38.

81 גויטיין (לעיל הערה 15), עמ' 285.

82 זקוביץ' (לעיל הערה 7), עמ' 18.

83 זקוביץ' (שם), עמ' 35.

84 Keel (לעיל הערה 16), עמ' 155.

85 Kramer Samuel Noah, *The Sacred Marriage Rite: Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer*. Bloomington 1969, עמ' 87.

נראה כי בפני העורך עמדו שני עותקים של אותו השיר, והוא בטעות הניח כי מדובר בטקסטים שונים.

חזרה נוספת הנראית כשגיאת עורך היא "כפלח הרמון רקתך מבעד לצמתך" (ד, ג; ו, ז). העובדה ששתי החזרות מצויות באותו הסדר, הן בפרק ד הן בפרק ו, מעידה לדעתי כי מדובר בשני עותקים של אותה המגילה. אם כי העותק המובא בפרק ד הוא שלם יותר, וגם השימוש שלו במילה קצובות נראה כאותנטי יותר, שכן רועי הארץ אינם מבזבזים מים יקרים על רחצת רחלים.

גם הביטוי "שמאלו תחת ראשי וימינו תחבקני" (ב, ו; ח, ג), נראה ככפילות שמקורה בטעות עריכה. הביטוי אינו קשור כלל לפסוקים הנמצאים לפניו בפרק ח, וגם בפרק ב הוא אינו משתלב בסביבתו בצורה הרמונית, שכן לפניו מדברת הנערה על אישיות ותפוחים שהם מיני מאכל ומבקשת כי יעניקו לה מהם, ומייד אחריו מופיעה השבעת בנות ירושלים. גם בפרק ח מופיעה השבעה מיד אחרי פרגמנט זה, לכן לדעתי ניתן לומר כי גם במקרה זה אנו עדים לכפילות.

לדעתה של אקסום בסוגיות אלה אין הממצאים בקומראן יכולים לסייע לנו מכיוון שנמצאו פרגמנטים בלבד משיר השירים,⁸⁶ אך מבט מעמיק יותר יכול בהחלט לתמוך במסקנה שלפיה כותבי מגילות קומראן הכירו סדר אחר של השירים. במגילה 4QCant^a אנו מוצאים כי אחרי פרק ד פסוק ז קיים מעבר אל פרק ו פסוק יא, ומשם הטקסט ממשיך עד פרק ז פסוק ז. תופעה דומה קיימת גם במגילה 4QCant^b (Fragment 2) המכילה את הטקסט של פרק ג פסוק ה ולאחריו הטקסט קופץ אל פרק ג פסוק ט וממשיך עד פרק ד פסוק ג. לאחר פסוק זה קיימת קפיצה נוספת אל פרק ד פסוק ח והטקסט ממשיך עד פרק ד פסוק יא. גאולט מביא תיאוריה המנסה להסביר את הקפיצה בכך שהקטעים החסרים הם קטעים מיניים, אך סותר אותה בעצמו וטוען כי הפרגמנטים שבידינו הכילו קטעים מיניים אחרים.⁸⁷ תיאוריה נוספת שאותה הוא מביא היא סדר שונה של השירים ואותה הוא רואה כסבירה יותר.⁸⁸

הסברה, שסדר הבתים כפי שהוא הגיע לידינו אינו סדרם המקורי, מסבירה לדעתי מדוע יש כאלה הרואים בשיר השירים אנתולוגיה של שירי אהבה. הם

86 Exum, (לעיל הערה 1), עמ' 28.

87 Gault Brian, "The Fragments of Canticles from Qumran: Implications and Limitations for Interpretation", *Revue de Qumran* 24 (2010), עמ' 355.

88 Gault (שם), עמ' 362–365.

מצפים למצוא שירת עלילה הדומה לשירות העלילה מרחבי המזרח הקדום, עם סיפור קוהרנטי ועלילה המתפתחת עם התקדמות היצירה, אך מצבה של היצירה אינו מאפשר זאת, הן בשל החלקים החסרים שבה הן בשל השינוי בסדר השירים. יתרה מכך, כל ניסיון לסדר את השירים מחדש כדי לנסות ולמצוא עלילה יהיה נתון במחלוקת קשה.

סיכום ומסקנות

שיר השירים כפי שהגיע לידינו הוא יצירה חלקית ומקוטעת אשר אין לנו יכולת לסדר את בתיה בסדרם המקורי. עם זאת, ניתן לקבוע הן באמצעות הלשון של כתבי קומראן הן בהתבסס על הומאז'ים שעשו לה נביאים קדומים כי היא חברה לא אחרי המאה ה-9 לפנה"ס. הגיאוגרפיה, הבוטניקה והלשון מאפשרות לנו לקבוע גם שהיצירה חברה באחד משבטי הצפון. הקדמת היצירה, ביסוס אחדותה וכתובתה בצפון, והעובדה שהיא מנגחת את שלמה במספר מקומות, מבססת לדעתי את ההנחה שהיא נכתבה בימי מלכותו.